

‘De puriteinse dagindeling ko

Interview met

W.J. op 't Hof werd op 20 oktober 1947 te Rotterdam geboren. Hij studeerde van 1966-1972 aan de theologische faculteit van de Rijksuniversiteit te Utrecht. In dat laatste jaar haalde hij het doctoraal examen met als hoofdvak Geschiedenis van het gereformeerde Protestantisme. Als predikant van de Nederlandse Hervormde Kerk diende hij de gemeenten van Hedel en Ouddorp. In 1987 promoveerde hij op een lijvige studie van 731 bladzijden, getiteld: *Engelse piëtistische geschriften in het Nederlands, 1598-1622*.

Momenteel is hij predikant in Nederhemert. Van het kerkhistorisch tijdschrift *Documentieblad Nadere Reformatie* is op 't Hof redactiesecretaris, terwijl hij voorzitter is van de Stichting Studie der Nadere Reformatie. Dr. W.J. op 't Hof heeft honderden wetenschappelijke publicaties op zijn naam staan. Inmiddels geldt de Nederlands hervormde predikant uit Nederhemert als een autoriteit op het gebied van het piëtisme. Zowel in Nederland als in buitenland is hij bekend vanwege zijn nieuwe inzichten die een doorbraak voor het piëtismeonderzoek betekenden. De geschriften van deze calvinistische vroomheidsbeweging hebben zijn warme belangstelling. ‘Het lezen van dergelijke boeken is stichtelijk en heeft daarnaast wetenschappelijke waarde.’

- door Ton van der Schans en Pieter Verhoeve -

Hoe zou u het puritanisme willen omschrijven? Kunt u ook een afbakening geven van dit begrip ten opzichte van de begrippen piëtisme en Nadere Reformatie?

Het puritanisme streefde een op bijbelse leest geschoeide zuivering van de Anglicaanse Staatskerk na. Omdat dit streven stuksloeg op de onwil van de politieke en kerkelijke autoriteiten, zag het ene deel van de aanhang geen andere weg dan breken met de Staatskerk. Het andere deel wilde die stap niet zetten en ging zich vooral toeleggen op het persoonlijke geloofsleven in al zijn facetten, dat overigens van meet aan tot de kern had behoord. De vroomheid is het belangrijkste verbindende element tussen al de verschillende segmenten van het puritanisme als historisch verschijnsel.

Het piëtisme is een koepelterm waaronder alle vroomheidsbewegingen verstaan worden. Gewoonlijk wordt het beperkt tot het protestantisme, maar wat mij betreft mag men het piëtisme niet alleen

in de breedste zin des woords internationaal en interseculair, maar ook interconfessioneel opvatten. Wat is er op tegen om Thomas à Kempis en Augustinus onder het piëtisme te scharen? De wezenlijke constante in het historisch fenomeen piëtisme zie ik in de katholieke vroomheid, dat wil zeggen de bijbelse, authentieke vroomheid van de kerk van alle eeuwen en plaatsen. Maar dan wel de vroomheid zoals die zich verzet tegen verwording en misstanden, want het reactionaire uitgangspunt is bepalend voor het piëtisme.

De Nadere Reformatie was die beweging binnen het Nederlandse gereformeerde piëtisme die via procedurele en inhoudelijke reformatieprogramma's niet slechts aangaf wat er verkeerd was, maar ook via het indienen daarvan bij burgerlijke en kerkelijke overheden heel concreet de verwerkelijking daarvan trachtte te bereiken. In de praktijk betekende dit dat de nadere reformatoren de theocratie niet zozeer als denkbeeld koesterden als wel metterdaad nastreefden. Wanneer het theocratische optreden verflauwt en achter de horizon verdwijnt, spreken we weer van piëtisme. In de zeventiende eeuw begon dit proces al met het Coccejanisme, terwijl het in de achttiende eeuw toonaangevend zou worden.

W. van 't Spijker constateert in het handboek ‘Het puritanisme’ [voor recensie zie verderop in dit nummer] dat de belangstelling van het puritanisme is toegenomen. Deelt u deze mening?

Wanneer je Ryle en Spurgeon als puriteinen ziet dan is de belangstelling zeker toegenomen. Ook vanuit de evangelische richting waar behoefte ontstaat om naar de wortels te zoeken. Ik beschouw een puriteins geschrift pas echt puriteins als het vóór de achttiende eeuw is verschenen. Na die tijd wordt het toch wat minder kwalitatief, minder sprankelend. Door de jaren heen zijn zulke puriteinse geschriften steeds herdrukt. Ik heb wel het idee dat vooral jongeren zich weten aangesproken door de rijke inhoud van puriteinse geschriften. Bevindelijke prediking en bevindelijke geschriften hebben altijd een breed publiek gehad.

Wat is de stand van het onderzoek naar het puritanisme?

Het wetenschappelijk onderzoek in Engeland naar het puritanisme als vroomheidsbeweging valt tegen. Wel is er vooral in Amerika veel onderzoek naar mannen als Owen en Edwards. Echter, en dat geldt ook voor het Nederlandse onderzoek naar het puritanisme, het is vooral theologisch gekleurd. Er zou eigenlijk meer archiefonderzoek gedaan moeten naar de kerkenraadsacta. Hoe functioneerde de tucht onder de puriteinen? Waarschijnlijk is deze, net als in de Republiek, per plaats in verschillende frequentie gehanteerd. Er is echter nog weinig over bekend.

Vrij algemeen is inmiddels aanvaard dat de wortels van het purita-

mt voort uit het kloosterleven'

W.J. op 't Hof

nisme historisch gezien mede in de Middeleeuwen liggen. Er zijn niet alleen duidelijke parallellen met bijvoorbeeld vertegenwoordigers van de Moderne Devotie en de puriteinen, je kunt zeggen dat de middeleeuwse vroomheid een wezenlijke inspiratiebron is geweest voor het piëtisme. Gisbertus Voetius, in ons land de onbetwiste kampioen der gereformeerde leer, noemde *De Imitatione Christi* van Thomas à Kempis, na de Bijbel het meest goddelijke boek. En hij was niet de enige! Een opmerkelijke vondst deed ik toen ik ontdekte dat Willem Teellinck, algemeen gezien als de vader van de Nadere Reformatie, in beide delen van zijn *Sleutel der Devotie* grote stukken van een roomse vertaling van *De Imitatione Christi*, invoerde, zij het aangepast. Tientallen piëtistische predikanten hebben in de zestiende en zeventiende eeuw waardering opgebracht voor middeleeuwse vroomheidsuitingen.

U sprak zojuist over archiefonderzoek. Kunt u die notie van archiefonderzoek verder uitleggen?

Bronnen geven niet alles weer wat daadwerkelijk in een bepaalde tijd afspeelde.

Dr. W.J. op 't Hof

Wanneer je slechts één soort bron gebruikt krijg je een heel eenzijdig beeld. Je moet bij historisch onderzoek eerst de verschillende bronnen uit die periode onderzoeken om dan pas het plaatje in te vullen. Dat gebeurt nog te weinig. Er ligt voor het piëtismeonderzoek nog buitengewoon veel ontginningswerk in wat ik nu even seculiere bronnen noem. In het verleden zijn deze archieven niet of nauwelijks onderzocht voor de vele biografieën die over vertegenwoordigers van het piëtisme geschreven. Maar in bijvoorbeeld de rechterlijke/notariële archieven ligt nog zeer veel historisch materiaal op ontginning te wachten. Mijn grote wens is, dat ik nog een keer brieven van gemeenteleden vindt. Maar deze egodocumenten zijn tot nu toe voor de zestiende en de zeventiende eeuw nog niet of nauwelijks gevonden.

Een vondst was bijvoorbeeld de kerkelijke attestatie van Willem Teellinck uit Engeland, ondertekend door puriteinse voormannen als John Dod en Robert Cleaver, in het Koninklijk Huisarchief!

De puriteinen zijn door tijdgenoten niet altijd gewaardeerd. Heeft u een verklaring?

Het nadeel van de puriteinen is dat het hoogtepunt van hun invloed plaatsvond tijdens het protectoraat van Cromwell. Een scheiding van kerk en staat zoals we die nu kennen, was er niet. Zodoende werden de puriteinen vereenzelvigd met de hardhandige Cromwell, ook na zijn bewind. Dat heeft ze geen goed gedaan. De independenten en congregationalisten die in het Cromwell-tijdperk zegevierden, werden vereenzelvigd met de rigoureuze aanpak van Cromwell. Dat heeft achteraf gezien, als een boemerang gewerkt.

Iets vergelijkbaars zien we ook in Nederland. De Synode van Dordrecht van 1618/1619 leek een klinkende overwinning voor het

Het puritanisme is de protestantse vroomheidsbeweging die ontstaan is uit de Anglicaanse Kerk. De puriteinen verzetten zich tegen de in hun ogen onvoldoende doorgezette Reformatie onder Hendrik VIII. Ze wilden de kerk zuiveren van alle roomse overblijfselen in de liturgie, ceremoniën en kerkorde. De puriteinen ondervonden steeds veel tegenstand, maar de aanvaarding van de Westminster Confessie (1646) vormde een hoogtepunt.

Na het protectoraat van Cromwell raakte de puriteinse reformatiedwang in een impasse en legde de puriteinen zich meer toe naar het terrein van de innerlijke vroomheid. Deze vroomheidsgeschriften weten vele evangelische en reformatorische christenen over de hele wereld nog steeds te waarderen.

rechtzinnige calvinisme, maar luidde eigenlijk haar verval in. De overheid kreeg meer grip op de kerk en wilde er een volkskerk van maken. Daardoor werd de kerk in piëtistisch opzicht moeilijker te beheersen. De Dordtse Synode betekende eigenlijk een Pyrrhusoverwinning. Als er ooit een tijd geweest is, waarin een waarlijk gereformeerde kerkorde ingevoerd had kunnen worden, dan was dat toen. Maar de overheid heeft het tegengehouden. Hetzelfde geldt voor de tucht. Deze werd in nogal wat gevallen door de overheid onmogelijk gemaakt.

De theocratische glans was er voor Cromwell toch al een beetje af?

De tegenwerking van de puriteinen was er inderdaad al vroeg. Rond 1600 al besloot William Perkins zich meer te gaan richten op de innerlijke vroomheid, in plaats van de overheid te vragen om in samenwerking het verval der zeden aan te pakken! Bij hem begon een omslag van een meer theocratische gerichtheid naar een nadrukkelijker accent op de vroomheidsbeleving. In de achttiende eeuw is het puritanisme toch veel minder sprankelend. De tijd werkte in haar nadeel. Het puritanisme werd heel duidelijk een subcultuur. Een ontwikkeling die al in de late zeventiende eeuw was ingezet.

U benadrukt de link tussen het Engelse puritanisme en de Nederlandse Nadere Reformatie. Kunt u deze relatie verduidelijken?

Verschillende Nederlanders zijn door een bezoek aan Engeland beïnvloed door het puritanisme. Teellinck is een bekend voorbeeld.

Aankomst van de puriteinen in Noord-Amerika; gravure uit de negentiende eeuw

Maar dit verschijnsel moet je ook weer niet overschatten. De puriteinen hebben vooral via hun boeken ontzettend veel invloed in ons land gehad. Dat heb ik zowel in mijn proefschrift (*Engelse piëtistische geschriften in het Nederlands 1598-1622*, red.) als in mijn bijdrage aan het handboek laten zien. Het gaat dan om ruim zevenhonderdduizend exemplaren van vertaalde puriteinse boeken die in de zeventiende eeuw in ons land gedrukt zijn. Dat is een ontstellende hoeveelheid. Zeker wanneer je bedenkt dat de mensen niet zomaar een boek kochten voor de sier, maar om erdoor gesticht te worden. De gemiddelde zeventiende-eeuwer koper van zo'n stichtelijk boek kon het zich immers niet permitteren een boek ongelezen in de kast te laten staan. Voor zover we nu weten zijn vooral predikanten fervente afnemers van de puriteinse werken geweest, maar het genoemde aantal geeft aan dat het absoluut niet tot die groep beperkt is geble-

ven. Helaas staat het receptie-onderzoek van dit genre lectuur nog in de kinderschoenen.

Wat is uw visie op de strakke religieuze dagindeling van het puritanisme?
Historisch zie ik maar één voorloper: de stringente dagindeling met de vaste gebedstijden e.d. zoals die in de kloosters gangbaar was. Het is mijn stelling dat de puriteinen onder andere (!) deze devotieele dagschematisering aan de voorreformatorische tijd en praktijk ontleend hebben. Het is hun prestatie geweest allerlei devotieele ele-

'Het lezen van dergelijke boeken is stichtelijk en heeft daarnaast wetenschappelijke waarde'

menten van het monastieke bestaan te transponeren in het andere - en ook bijbelse - maatschappelijke kader van het gezin.

Ook hier loopt een lijn vanuit de Middeleeuwse mystiek via de Moderne Devotie naar het puritanisme, en van hieruit naar de Nadere Reformatie en naar bijvoorbeeld het Duitse, Zwitserse en Hongaarse gereformeerde piëtisme.

Het gewone volk, bijvoorbeeld op het platteland, kon nauwelijks lezen. Was de invloed van het puritanisme in de Republiek dan opgelegd?

Ik zou dat niet zo snel zeggen. Ik ben nu bezig met een studie over de aanhang op gemeenteniveau van de nadere reformator Jacobus Koelman in Sluis. Een dienstmeisje, van wie ik laat zien dat ze een fervente aanhangster van zijn nader-reformatorisch streven was, bezat blijkens haar testamenten, zo blijkt uit het notarieel archief, een Engelse en een Nederlandse bijbel. Ze kon dus lezen. Maar ze zette ook haar handtekening onder haar testament. De Republiek was in verhouding met het buitenland zeer geletterd. Deze dienstmaagd is trouwens een zeer interessant onderzoeksobject. Er is nog vrijwel niets bekend over vrouwelijke aanhangers van het puritanisme op gemeenteniveau. Het genoemde dienstmeisje legateerde een voor haar doen grote som aan de inmiddels uit Sluis verdreven Koelman. Op de achtergrond hiervan zie ik de puriteinse gewoonte om predikanten die een 'officieuze' predikantsplaats bezetten, via donaties en legaten in hun levensonderhoud te laten voorzien. Dat die puriteinse beklijving ook een - zij het beperkte - maatschappelijke kant kende, blijkt eveneens in Sluis. Op Tweede Paasdag 1673 openden de aanhangers van Koelman demonstratief hun winkels, zelfs onder kerktijd!

Hoe staat het met de internationale bestudering van het puritanisme?

In Duitsland bestudeert men nagenoeg alleen het Lutherse piëtisme en dan ook nog in een wel zeer nationalistische context. Er wordt enorm veel geld voor beschikbaar gesteld, desondanks is de internationale uitstraling ervan gering. In Engeland ligt dat wel iets anders. Hoewel... het onderzoek daar is heel erg gefragmenteerd. Er is nagenoeg geen samenwerking tussen universiteiten en faculteiten. Iemand als dr. Nicholas Tyacke doet verdienstelijk werk, hij bestudeert overigens niet zozeer het vroomheidsaspect van de beweging. We moeten concluderen dat het meeste onderzoek in Nederland gebeurt. Bovendien, en dat is helemaal uniek, hier worden veel puriteinse werken in facsimilevorm uitgegeven door de *Schatkamer* in Rumpt. De gretigheid waarmee ze vervol-

